

Copyright NVVM 2012

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photo-copying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

Printed in The Netherlands.

ISBN/EAN 978-94-90393-17-5

Titel Een katholieke Kerk met toekomst
Bij het afscheid van Jozef Wissink als hoogleraar Praktische Theologie aan de faculteit Katholieke Theologie te Tilburg
Auteurs Hellemans, Staf / Eijnden, Jan van den / Rentinck, Piet
Reeks Theologische Perspectieven
Afschriftnummer 8
Afschrift 1
Totaal pagina's 212
EAN code 704
Omschrijving Kerk- en dogmengeschiedenis
Trefwoorden catholicisme, kerk, revitalisering
Uitgever Uitgeverij zvm · Bergambacht (NL) · info@uitgeverijzvm.nl · uitgeverijzvm.nl
Verzorging Gerard van Zanden · Typus · typus.nl
Afschriftvoorzijde E. Heijster

Staf Hellemans, Jan van den Eijnden o.f.m. & Piet Rentinck (redactie)

Een katholieke Kerk met toekomst

Bij het afscheid van Jozef Wissink als hoogleraar Praktische Theologie aan de faculteit Katholieke Theologie te Tilburg

20/1/2012

INHOUD

Ter inleiding	1
<i>Staf Hellemans, Jan van den Bijnden o.f.m. & Piet Rentinck</i>	
Helder en hartelijk	7
<i>Gerard de Korte</i>	
Bidden, gerechtigheid doen en wachten op Gods uur	19
<i>Henk Janssen o.f.m.</i>	
Liefde maakt vindingrijk	31
<i>Gerard Groener</i>	
Kerk en kredietcrisis	45
<i>Henk Schoot</i>	
De navolging van Christus	55
<i>Herwi Rikhof</i>	
Of in het onderwijs God aan bod moet komen?	71
<i>Frans Maas & Kees Waaijman</i>	
Spiritualiteit en mystiek in de katholieke Kerk	85
<i>Staf Hellemans</i>	
Consecratie of epiclese?	97
<i>Gerrit Immink</i>	
De eucharistie als vindplaats van het geheim van het geloof	107
<i>André Zegveld</i>	
“Ga, en herstel mijn kerk”	117
<i>Jan van den Bijnden o.f.m.</i>	
Om taal verlegen	127
<i>Toke Elshof</i>	
Geloofscommunicatie in kleine groep	141
<i>Piet Rentinck</i>	

De nieuwe dragers van de Kerk in beeld	151
<i>Henk Witte</i>	
Gezag en gezagsuitoefening in een vitale Kerk	163
<i>Adelbert Denaux</i>	
Jozef Wissink: orthodox en modern	185
<i>Jan van den Eijnden o.f.m.</i>	
Publicatielijst van Jozef Wissink	193
Personalia	205

Woord van dank

Deze uitgave kwam tot stand dankzij een publicatiesubsidie van de Faculteit Katholieke Theologie, Universiteit van Tilburg. De redactie dankt Ton Peters o.f.m. voor de correctie en uniformering van de spelling van de teksten, Heidi Euverman, Bernice Brijan en Gerard van Zanden voor de opmaak van de bijdragen en Piet van Midden voor zijn engagement als uitgever.

TER INLEIDING

Staf Hellemans, Jan van den Eijnden, Piet Rentinck

De aanleiding tot dit boek is het emeritaat op 2 februari 2012 van Jozef Wissink, hoogleraar Praktische Theologie aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg. Jozef Wissink is een intelligente, geestige en geestelijke priester van het aartsbisdom Utrecht, die zich met onverdroten ijver heeft ingezet voor het welzijn van de katholieke Kerk in Nederland. Omwille van deze inzet leek het ons goed dit 'Festschrift' te wijden aan ideeën voor een vitale rooms-katholieke Kerk. De titel van dit boek verwijst trouwens naar een artikel van zijn hand, "Een kerk met toekomst", uit 2003.

In de brief aan de auteurs hebben we het thema van het boek en hun opdracht als volgt omschreven: "De rooms-katholieke Kerk bevindt zich, zoals andere grote kerken, in een tijd van overgang en crisis, zowel theologisch als op pastoraal gebied. Op welke manier kan zij mensen van deze tijd aanspreken? Zal zij in de verdere toekomst in Nederland en Europa een grotere kerk kunnen zijn? Hoe God en de katholieke traditie present te stellen? Dit zijn wezenlijke vragen. Ongetwijfeld heeft u één of meerdere ideeën en/of kent u wegwijzende initiatieven die nuttig kunnen zijn voor een levendige katholieke Kerk. Als u denkt "dat zou moeten gebeuren" of "dit initiatief zou moeten genomen worden", dan zouden we dat graag in uw bijdrage opgeschreven zien." Dit boek biedt dus geen geïntegreerde totaalvisie of plan voor de toekomst van de katholieke Kerk in Nederland. Wel een staalkaart van interessante ideeën en aanzetten, sommige al ten dele gerealiseerd, andere nog vage toekomstdromen, een aantal zuiver theoretisch enkele meer praktisch van aard.

We hebben auteurs aangeschreven zowel uit de academische werkkring van Jozef Wissink als uit de katholieke Kerk in Nederland met wie de priester Jozef Wissink voor kortere of langere tijd heeft opgetrokken. Omdat hij lange tijd namens de Radboudstichting (thans Stichting Thomas More) hoogleraar was en omdat hij goede contacten onderhoudt met tal van Nederlandse protestanten hebben wij ook uit deze middens telkens één bijdrage aangezocht. Het resultaat is een bundel van 14 bijdragen over uiteenlopende onderwerpen, maar alle gericht op de vitalisering van de katholieke Kerk.

SPIRITUALITEIT EN MYSTIEK IN DE KATHOLIEKE KERK

Staf Hellemans

“De vrome van morgen zal een ‘mysticus’ zijn, iemand die iets ‘ervaren’ heeft, of hij zal er niet meer zijn, omdat de vroomheid van morgen niet meer gedragen wordt door de eenstemmige, vanzelfsprekende publieke overtuiging die er was vóór elke persoonlijke ervaring en keuze.” Het is een beroemd citaat dat stamt van de niet minder beroemde theoloog Karel Rahner.¹ Ik onderschrijf zijn stelling en voeg erbij dat dit niet alleen geldt voor religieuze voltijders, maar ook voor de lauw religieus geïnteresseerden. In het volgende zal ik als socioloog, dus eerder van buiten uit argumenterend, betogen dat de katholieke Kerk in onze tijd genoodzaakt is om deze spirituele en mystieke vroomheid te ondersteunen en te organiseren. Meer dan in het verleden gebruikelijk was, wil zij niet verdere relevantie verliezen. Gegeven haar traditie en haar rijkdom aan orden en congregaties, heeft de katholieke Kerk ook kansen om deze wending te maken. Maar het is geen vanzelfsprekende zaak. Het veronderstelt een organisatorische strategie en een mentale koerswijziging.

Spiritualiteit en mystiek als dimensies van religie

Laat me, vooraleer op de katholieke Kerk in te gaan, eerst omschrijven wat ik met spiritualiteit en mystiek bedoel en hoe het gerelateerd is aan institutionele religie.

Spiritualiteit is te omschrijven als de ervaring van het/de Heilige, mystiek als de meer intensieve vorm van spiritualiteit, als de ervaring van de eenwording, zij het daarom niet de volledige eenwording met het/de Heilige. Mystiek is dus spiritualiteit in de overtreffende trap. Spiritualiteit en mystiek zijn in alle geïnstitutionaliseerde religies terug te vinden, in natuurreligies zowel als in de wereldreligies. Het is geen privilege van het christendom, laat staan van de katholieke Kerk. Mystiek en spiritualiteit benadrukken beide de ervaringsdimensie van religie (daarmee verbonden is een breed uitwaaierende theologische

¹ K. Rahner, *Frömmigkeit früher und heute*, in: *Schriften zur Theologie. Band VII: Zur Theologie des geistlichen Lebens*, Benziger Verlag, Einsiedeln 1966, p. 22 (eigen vertaling).

discussie in hoeverre en op welke wijze God zelf actief betrokken is in het spirituele proces — een thematiek die niet vanuit een buitenperspectief kan worden behandeld). Institutionele religie beperkt zich zeker niet tot het aanspreken van de ervaringsdimensie. Zij vertoont nog andere dimensies: verhalen, rituelen, leer, rechts- en ethische regels, sociale en institutionele vormgeving, materiële voorzieningen.² De relatie tussen deze dimensies is niet vrij van spanningen en verschilt uiteraard van religie tot religie. Sommige religies leggen het accent op het recht zoals de islamitische 'oelama' en de joodse wetgeleerden, maar zien zich toch geconfronteerd met stromingen in de eigen religie die daar anders over denken, zo de soefi in de islam en de kabbala in het jodendom. Het christendom legt de nadruk op het in acht houden van de leer en zijn morele voorschriften. In het christendom werd spiritualiteit steeds bevorderd, mystiek echter dikwijls gewantrouwd en zelfs afgewezen, onder meer omdat mystici als solisten en solipsisten werden bekeken. Dat gebeurde zowel in het lutheranisme, het calvinisme als het contrareformatorische katholicisme. Maar ook hier zijn er telkens tegenstromingen te vinden, zo in het lutherse en calvinistische piëtisme en in de katholieke ordesmystiek. Onze tijd bevordert de aandacht voor spiritualiteit en mystiek, met als gevolg dat deze dimensie van institutionele religie prominenter is geworden dan vroeger.

Een tweede bemerking. In onze tijd wordt spiritualiteit en mystiek vaak tegenover kerken en geïnstitutionaliseerde religie geplaatst. De Engelse religiesocioloog Paul Heelas ziet een evolutie weg van religie, omdat ze op traditie en op externe transcendentie (God) koerst, naar spiritualiteit die streeft naar de ervaring van het Heilige als immanent in het leven.³ Die tegenstelling lijkt me onterecht. Religies, meer of minder institutioneel, hebben zich altijd gericht op de relatie tussen het immanente en het Transcendente en hebben altijd de bevordering van spiritualiteit als een hoogst belangrijke dimensie van hun bestaan beschouwd. Wel is het zo dat spiritualiteit en mystiek nu vaak zonder institutionele binding gezocht en beleefd worden. Spiritualiteit en mystiek verlopen *de facto* niet meer vanzelfsprekend binnen kerkelijke banen.

Derde bemerking. Er is ook de *wijdverbreide neiging om spiritualiteit en mystiek gelijk te stellen met stille meditatie of het meditatieve gebed*. Dit zou ik echter willen beschouwen als één vorm van spiritualiteit, een vorm die wel aan belang wint. Echter, ook de volhardende, uitgelaten dan wel ingetogen

beoefening van rituelen genereert spirituele en mystieke ervaringen — zie de dansrituelen in natuurreligies en de koorgebeden van de monniken. Een lange aaneenschakeling van één of meerdere formulegebeden kan eveneens tot spirituele verdieping voeren — vandaar de rozenkrans. Hetzelfde geldt voor langdurig stappen — vandaar de geliefdheid van de voetreis naar Santiago de Compostella — of voor muziek, zowel het zelf zingen als het beluisteren. Collectieve manifestaties staan bekend om hun elektriserende werking — de pausreizen en de Wereldjongerendagen brachten het opnieuw in het katholieke vizier. Ook in de vorm van diaconie is spiritualiteit beleefbaar, niet de efficiëntie van de hulp staat dan centraal, maar het (h)erkennen van de anderen als het gelaat van God. Niettemin kan men stellen dat stille meditatie als vorm van spiritualiteit in de laatste decennia opgang heeft gemaakt.

Als conclusie kunnen we dus vasthouden dat spiritualiteit, in zijn vele vormen en gedaanten, te beschouwen is als een toonaangevende dimensie van (institutionele) religie, ook in het christendom.

Waarom spiritualiteit en mystiek in de moderniteit aan belang winnen

Het is geen toeval dat er tegenwoordig zoveel over spiritualiteit gesproken wordt en dat mystieke auteurs uit de middeleeuwen vandaag zo bekend zijn. Spiritualiteit en mystiek hebben sterk aan belang gewonnen. Ze zijn zelfs modieus geworden. Dat is een gevolg van de evolutie van onze maatschappij. Twee ontwikkelingen spelen daarbij vooral een rol: de trend naar individualisering en het functieverlies van kerk en institutionele religie.⁵

Ten eerste hebben de personen in de Westerse moderne samenleving en zeker in de geavanceerde moderne samenleving van na 1960 een grotere individuele beslissingsbevoegdheid toegeschoven gekregen. Woonplaats, werk, partner en vrienden, vakantie, inrichting van de woning enz. zijn voorwerp van keuze geworden. En de keuzemogelijkheden worden steeds groter. De keuzestress: eveneens. We zijn gedwongen te kiezen, zelfs als we dit niet wensen. Niet verarderen is niet alleen een keuze geworden, het is vaak een heel moeilijk te realiseren keuze (bijv. zijn baan behouden). De individualisering, die ons allemaal in

4 J. Wissink, *Diaconie: geloof en samenleving*, in: H. Crijns, T. Hoekstra, J. Jonkers en J. Schouter (red.), *Arbeid, zin en geloof. Handboek Arbeid en Kerk*, Kok, Kampen 2006, p. 198–207.

5 Voor de brede historische evolutie, zie: S. Hellemans, *Het tijdperk van de wereldreligies. Religie in agrarische civilisaties en in moderne samenlevingen*, Meinema-Pelckmans, Zoetermeer-Kapelle 2007, p. 99–200.

2 N. Smart, *The World's Religions*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, p. 13–22.

3 P. Heelas, *The Spiritual Revolution. From 'Religion' to 'Spirituality'*, in: L. Woodhead, a.o. (eds), *Religions in the Modern World. Traditions and Transformations*, Routledge, London and New York, 2002, p. 357–377.

de woorden van de Duitse socioloog Niklas Luhmann tot 'geïndividualiseerde individuen' heeft gemaakt, heeft voor religie — en dus ook voor de katholieke Kerk — verregaande gevolgen. Zij keert de machtsverhoudingen in de Kerk om: de kerkleiding verliest zijn vroegere disciplinerende en normerende macht, terwijl de gelovige zich afvraagt of hij nog wel zijn gading vindt in de Kerk — en dus op elk moment kan afhaken. Vele mensen kunnen blijkbaar zonder veel religie leven. Voor diegenen die toch naar religie uitzien, zijn er nu vele alternatieven beschikbaar, zowel institutioneel (andere religies, sekten en religieuze bewegingen) als weinig institutioneel (centra, boekhandels, internet). Personen kiezen op basis van hun individuele ervaringen. De katholieke Kerk moet dus als aantrekkelijk oord van aantrekkelijke religieuze ervaringen bekend staan of zij wordt niet meer gekozen!

De tweede evolutie noem ik de religiesering van religie. In voormoderne maatschappijen vervulden de grote religies heel wat taken die nu als niet-religieus worden beschouwd: oord van geletterdheid en wetenschap, bewaarplaats voor recht en herinnering, legitimering en delegitimering van machtsverhoudingen, centrum van liefdadigheid, arena van maatschappelijke integratie enz. In de middeleeuwen had het christendom, bij ontstentenis van een langdurige seculiere centrale macht zoals het keizerschap in China, dan ook een centrale maatschappelijke betekenis. Het was letterlijk overal te vinden. Dat laatste gold ook nog voor de periode nadien, zelfs nog in de 19de en 20ste eeuw tot 1960. In Nederland, België en enkele andere landen illustreert de katholieke zuil hoezeer de katholieke religie op velerlei wijze op elk domein — tot en met een katholieke partij — en tot in elke huiskamer — zelfs tot in het echtelijk bed — wist door te dringen. Het uitoefenen van een dusdanige veelheid aan functies is nu verleden tijd. Met de ontzuiling heeft de katholieke Kerk veel van zijn invloed en relevantie in politiek, onderwijs, wetenschap, socio-economische belangenbehartiging, vrijetijdsleven enz. verloren. Religie moet nu zijn relevantie bewijzen door de aantrekkingskracht van het religieuze alleen, niet meer door zijn maatschappelijke macht en prestige, zijn intellectuele overmacht, zijn sociale diensten, zijn cultureel aanbod. Die zijn grotendeels overgenomen door seculiere/geseculariseerde organisaties, diensten en bewegingen. De katholieke Kerk moet, zoals de andere religies, nu werven met wat steeds haar 'core business' is geweest, de relatering van het immanente leven van een persoon aan het Transcendente. Die relatering, zeker wanneer het diepe sporen in de persoon nalaat, heeft nog steeds repercussies voor het hele leven van de persoon, ook in seculiere sectoren. Maar in tegenstelling tot vroeger is die werking nu indirect, verloopt ze via de

individuele persoon en is het niet meer de kerk die als beslissende institutie de draden weeft met de andere instituties. Een kerk die enkel nog — of toch voornamelijk (bijv. vriendschapsrelaties spelen nog altijd een rol om zich bij een gemeenschap te voegen of er te blijven) — via zijn religieuze kernfunctie aanhang kan winnen en behouden, is verplicht meer aandacht te besteden aan de bevordering van religieuze ervaringen bij de personen. Ze is zelfs verplicht om positieve religieuze ervaringen te bevorderen, een religieus welbevinden te stimuleren — en negatieve religieuze ervaringen (de uitsluiting uit het Heilige) te beperken. De hemel wordt nog steeds in het vooruitzicht gesteld, de hel niet meer.

Zowel de religiesering van religie, de reductie tot de kerncompetentie, als de individualisering van de individuen noodzaken de katholieke Kerk dus vooral sinds de jaren 1960 tot een grotere investering in en aandacht voor spiritualiteit en mystiek. De vraag is of dat voldoende gebeurt en hoe dat kan worden bevorderd.

De evolutie van spiritualiteit en mystiek in de katholieke Kerk sinds de 19de eeuw

Zoals gezegd zijn spiritualiteit en mystiek altijd belangrijk geweest in het christendom en met name in de katholieke Kerk. Religieuze ervaring wordt sinds jaar en dag als voorwaarde gezien voor een gelovig leven. Ettelijke orden en congregaties hebben zich gespecialiseerd in het beoefenen van verschillende vormen van spiritualiteit. De middeleeuwse mystici, zoals Meister Eckhart of Jan van Ruusbroec, kwamen ook niet uit de lucht vallen, maar stonden in een lange kerktraditie van beoefening en overdenken van contemplatie.⁶

In de 19de eeuw stond in de katholieke Kerk de verdediging tegen het liberalisme en socialisme voorop en ging er dus veel aandacht naar de versterking van de kerkorganisatie en naar de mobilisatie van de gelovigen. Weliswaar werd spiritualiteit bevorderd, maar het moest in dat georganiseerde kader passen. Formulegebeden werden aangemoedigd, evenals bedevaarten, processies en devoties tot heiligen en vooral tot Maria en het Heilig Hart — zolang het maar onder de nauwgezette leiding van de kerkelijke hiërarchie gebeurde. Bij katholieke theologen en intellectuelen groeide ook reeds vroeg de historische

⁶ Een aanrader is het magistrale, meerdelige, nog onafgewerkte werk van B. McGinn, *The Presence of God. A History of Western Christian Mysticism*, Chicago University Press, Chicago 1991, 1994, 1998, 2005.

belangstelling voor de middeleeuwse mystiek.⁷ Vanaf het einde van de 19de eeuw werd de belangstelling voor spiritualiteit en mystiek op zich, begrepen als een hoogst persoonlijke ontdekkingsstocht, groter en nam haar soortgelijk gewicht ten opzichte van andere vormen toe. In Frankrijk leidde de kritiek op het sciëntisme in intellectuele kringen tot een herontdekking van de katholieke mystiek.⁸ In het interbellum werden meer en meer mystieke auteurs uit het verleden heruitgegeven en ontdekt door een groter publiek (in het Nederlands o.a. Hadewijch en Jan van Ruusbroec).⁹ Geheel in lijn met de tijd werd spiritualiteit nog vaak verbonden met overgave aan de collectiviteit. Een voorbeeld zijn de ecclesiologische metaforen. Stelde de katholieke Kerk zich in de 19de eeuw het liefst voor als *societas perfecta*, zo ging ze nadien als zelfbeeld 'het mystieke lichaam van Christus' verkiezen.¹⁰

Na 1960 wordt afscheid genomen van tal van collectieve devotievormen uit de tijd van het ultramontaanse massakatholicisme: de heiligenverering en de H.-Hartdevotie verdwijnen nagenoeg, de Mariadevotie krimpt sterk in, de meeste processies gaan niet meer uit en de blijvers worden toeristische folklore, het rozenhoedje wordt een herinnering. Aanvankelijk gooit de sociale roeping van de Kerk hoge ogen. De aandacht voor spiritualiteit keert echter snel terug en wordt groter dan ooit tevoren. Maar bovenal wordt spiritualiteit en mystiek een activiteit die om zichzelf wordt gezocht, in de katholieke Kerk en evenzeer los van de katholieke Kerk. Symptomatisch is het overweldigende succes van de grote mystieke auteurs, christelijke en niet-christelijke, uit het verleden.¹¹ Meister Eckhart, Jan van Ruusbroec, Jan van het Kruis en zovele anderen, zij werden nog nooit door zoveel mensen gelezen als vandaag. In hun spoor kennen ettelijke populariserende auteurs eveneens veel succes — denken we bijvoorbeeld aan Thomas Merton, Henri Nouwen en Anselm Grün. Zij hebben concurrentie gekregen van auteurs die buiten het geïnstitutionaliseerde christendom staan — zoals bijv. de romanschrijver Paulo Coelho of de spirituele auteur Eckhart Tolle. De grens tussen wat zich nog binnen de katholieke Kerk of het christendom afspeelt en wat er buiten, is trouwens niet meer helder te

7 Joseph Görres publiceerde zo een vierdelige 'Christliche Mystik', 1836–1842.

8 E. Poulat, *L'Université devant la Mystique. Expérience du Dieu sans mode, Transcendance du Dieu d'Amour*, Salvator, Paris 1999.

9 Jan van Ruusbroec werd in 1909 zalig verklaard. In 1925 werd in Antwerpen het — nog steeds actieve — Ruusbroecgenootschap gesticht.

10 Zo publiceerde paus Pius XII in 1943 de encycliciek 'Mystici Corporis Christi'.

11 Er zij hier enkel verwezen naar de reeks 'Classics of Western Spirituality', uitgegeven door The Paulist Press. Tot december 2010 zijn er 167 delen verschenen.

trekken. De 'geïndividualiseerde individuen' lezen vandaag voor eigen rekening en gaan aan de haal met auteurs en ideeën uit verschillende tradities. De toegenomen aandacht voor spiritualiteit en mystiek drukt zich naast meer lectuur van spirituele en mystieke boeken op nog andere manieren uit. In de eerste plaats zijn er vele zogenaamde spirituele centra of stiltecentra actief.¹² De katholieke centra worden vaak gerund door orden en congregaties. Zij nemen de spirituele interesse op als een opportuniteit om in een veranderde tijd nieuwe relevantie te vinden en, zo mogelijk, hun ordespiritualiteit aan leken door te geven. De meerderheid van de bezoekers van de katholieke centra heeft ook nog een band met de katholieke Kerk. Maar, zoals met de spirituele en mystieke auteurs, vervaagt de band met het kerkelijke instituut. De geïnteresseerden komen niet omwille van het katholieke karakter. En velen komen ook van buiten. Ook is er concurrentie met en verloop naar niet-katholieke en niet-christelijke centra (niet alleen van de bezoekers, maar zelfs van de aanbieders die bij wering van hun aanbod door één centrum uitwijken naar een ander).

Zoals gezegd mogen we de waaier aan spiritualiteit en mystiek niet beperken tot zijn meest manifeste uitingen. Het verwondert niet dat de katholieke Kerk, deel als ze is van onze tijd die zozeer op zoek is naar spirituele en mystieke ervaringen, op velerlei wijze de gevraagde ervaringen probeert aan te bieden. Een mooi voorbeeld zijn de Wereldjongerendagen. Zij combineren enerzijds hedendaagse wereldreizen met de flair van rockfestivals — de spreekkoren, de losse omgang met onbekenden, de avontuurlijke reis en accommodatie — en inspireren anderzijds tegelijk, zo getuigen vele aanwezigen, tot diepe religieuze ervaringen, tot piekervaringen die men nog lang daarna koestert. Ook misvieringen zijn ondertussen omgeturnd van verplichtingen tot, zo mogelijk, momenten van bijzondere ervaring. Men experimenteert met meditatieve vieringen — met wisselend succes, moet ik zeggen. Muziek, in het bijzonder Gregoriaans, wordt volop ingezet omwille van zijn emotionele en meditatieve kwaliteiten. Ten slotte zou ik willen verwijzen naar het succes van Taizé en van de zogenaamde nieuwe kerkelijke bewegingen (Focolare, Neo-catechumenaat, ...). Die worden door jongeren juist opgezocht en geprezen als oorden van spirituele verdieping.

12 Een inventaris van katholieke centra voor respectievelijk Nederland en Vlaanderen geven Héléne Leijendekkers, *Spiritualiteitsgids*, KTRU, Utrecht 1998 en Erik Galle, *Stilte-atlas Vlaanderen*, Davidsfonds, Leuven 2001. Anke Bisschops, Jos Pieper en Willem Putman onderzoeken momenteel de katholieke en protestantse spirituele centra in Nederland (publicatie is voorzien voor 2012).

Spanningen rond spiritualiteit en mystiek

In de geavanceerde moderniteit na 1960 is de vraag naar spiritualiteit en mystiek dus groter dan ooit. Ook de katholieke Kerk speelt op velerlei wijze in op deze trend. Desondanks zijn de spanningen groot en slaagt de katholieke Kerk er maar moeilijk in om spiritualiteit en mystiek in haar schoot tot volle bloei te laten komen. De spanningen komen van twee kanten, van de kant van de katholieke Kerk en van de zijde van de vragers naar spiritualiteit en mystiek. Beide zijden wijzen ons op een inherente spanning: de relatering van de binnen- en de buitenzijde bij spiritualiteit en mystiek.

Kijken we eerst naar de katholieke Kerk. Deze heeft spiritualiteit en mystiek enerzijds altijd gestimuleerd en heeft ze anderzijds steeds ook proberen te controleren. Dat geeft een spanning en ambivalentie die er nog steeds is en die niet zal verdwijnen. Vermits spiritualiteit en mystiek gekoppeld is aan een hoogst persoonlijke ervaring en dus per definitie ontsnapt aan totale institutionele controle, koestert de Kerk een zeker wantrouwen ten aanzien van diegenen die zich op heilige ervaringen beroepen, zeker wanneer de Kerk meent dat deze ingaan tegen wat zij als haar geloofsleer en te bewaren erfgoed beschouwt. Dat is ook tot op zekere hoogte begrijpelijk. Het erf van spiritualiteit en mystiek is bevolkt met soms rare vogels met soms rare gedragingen en denkbelden. Een onderscheiding van 'goede' en 'slechte' spiritualiteit en mystiek door de Kerk is dus onvermijdelijk.¹³ Maar zulke 'onderscheiding der geesten' is uiteraard moeilijk en de onderscheiders kunnen zich om velerlei redenen tot veroordelingen laten verleiden. Vooral in de periode toen de katholieke Kerk goed georganiseerd was en haar religieus monopolie absoluut veilig wilde stellen — de periode tussen de 13de eeuw en 1960 — werden heel wat veroordelingen uitgesproken. Beroemde voorbeelden zijn de terechtstelling van Margaretha Porete te Parijs in 1310, de veroordeling van een aantal thesen van Meister Eckhart in de bul *In agro dominico* door paus Johannes xxii in 1329 en de veroordeling van het quietisme van Molinos in de bul *Coelestis Pastor* door paus Innocentius xi in 1687. In het jodendom en de islam botsten mystici trouwens op vergelijkbare weerstanden. Zo werd in 922 de islamitische mysticus Al Hallaj te Bagdad wegens godslastering terechtgesteld.¹⁴ Institutionele religies veroordelen echter niet alleen mystici. De institutionele context en hun leer vormen tegelijkertijd de voorwaarden en

de ontstaanscontext voor hun denken en optreden.¹⁵ Men heeft in het begin woorden nodig om te spreken en het wordt na verloop van tijd dan nodig om die woorden los te laten. Wie zonder woorden begint, komt niet ver. Daarom zijn er zo weinig mystici te vinden buiten de institutionele religies. Wie bij de woorden blijft, gaat dan weer niet ver genoeg. Daarom zijn er zo weinig mystici te vinden binnen de religies.

Dezelfde spanning, maar dan onder omgekeerd voorteken, treffen we ook aan bij de vragers van spiritualiteit en mystiek. Zoals al werd beklemdoond is het verlangen naar spirituele ervaringen vandaag de dag als gevolg van de individualisering groot. Maar tegelijk wantrouwen de 'geïndividualiseerde individuen' van vandaag elke organisatie en elk instituut als gericht op eigenbelang en op onderwerping van de individuen. Hoe groter en ingrijpender het instituut, hoe groter het wantrouwen. Mensen kunnen dus verlamd geraken tussen hun eigen verlangen en hun afkeer van instituties. Echter, een zware institutionele omgeving is vandaag veel minder noodzakelijk dan vroeger als voorwaarde voor de ontluiking van individuele spiritualiteit en mystiek. De informatie wordt nu via de media verspreid en losse netwerken van losse groepen en centra maken een praktijk mogelijk buiten de grote kerken en institutionele religies.

Spiritualiteit en mystiek komen er dus pas bij een geslaagde combinatie van een binnen en een buiten, zowel op institutioneel vlak als op individueel niveau: wanneer de individuele drang naar verinnerlijking institutioneel aanvaard en bevorderd wordt en wanneer de institutionele context door personen als vruchtbaar en aantrekkelijk voor hun persoonlijk spiritueel streven wordt ervaren. Die combinatie is allesbehalve vanzelfsprekend, niet in de geschiedenis en evenmin vandaag.

Hoe spiritualiteit en mystiek binnen de katholieke Kerk te bevorderen?

Men kan niet zeggen dat de katholieke Kerk en de naar spiritualiteit en mystiek verlangende personen vandaag een voor iedereen zichtbaar geslaagde combinatie vormen. Zeker zijn er door de Kerk al allerhande initiatieven genomen — er is heel wat spirituele literatuur van katholieke signatuur in omloop, er zijn vele katholieke spirituele centra actief, de nieuwe kerkelijke bewegingen promoten

¹³ Dezelfde problematiek stelt zich ook bij zalig- en heiligverklaringen en bij Mariaverschijningen.

¹⁴ Zie het kleinood van A. Schimmel, Al-Halladsch, "O Leute, rettet mich vor Gott" Texte islamischer Mystik, Herder, Freiburg 1995.

¹⁵ Dit wordt terecht beklemdoond door McGinn, *The Presence of God*, deel iv, p. 48-51 en door Marcel Poorthuis, 'Stilte is lofprijzing tot u'. *Wegen en grenzen van de mystiek in de interreligieuze dialoog*, in: J. Frishman, S. Helleman (red.), *Het Christendom en de wereldreligies. Dialoog en confrontatie*, Van Gruting, Utrecht 2008, p. 188-212.

vroomheid, de encyclieken van Benedictus XVI ademen een meer spirituele sfeer uit... Zoals gezegd neemt de katholieke Kerk als kind van haar tijd de trend naar spiritualiteit en mystiek op. Maar tegelijk groeit de afstand tussen de Kerk en de buitenwereld. De Kerk stelt zich defensief op en de kerkleiding lijkt in de eerste plaats te hameren op de onverkorte aanname van haar leer, haar moraal en haar hiërarchie. De bevolking keert zich af van de Kerk en percipieert haar als totalitair, hypocriet en niet langer relevant. Het zal de katholieke Kerk moeilijk vallen om in de toekomst voor een groot deel van de bevolking aantrekkelijk en relevant te zijn.¹⁶ Die problematiek stelt zich op vele terreinen, niet alleen op het vlak van spiritualiteit en mystiek. Laten we ons hier echter tot deze thematiek beperken. Wat kan de katholieke Kerk doen om de naar spiritualiteit en mystiek hunkerende mensen tegemoet te komen? Mijns inziens vereist dit drie dingen: ten eerste, een actualisering naar hedendaagse vormen van de rijke traditie waarop de katholieke Kerk kan bogen, ten tweede, een geschikt uitdragen van deze hedendaagse vormen en, ten derde, een uitnodigende Kerk.

Vooreerst moeten de in het verleden ontwikkelde vormen van spiritualiteit en mystiek naar hedendaagse taal en vormen worden vertaald en moeten er nieuwe vormen worden toegevoegd. Wanneer Meister Eckhart of Jan van het Kruis hun mystieke traktaten schreven, deden zij dat in de taal en theologie van hun tijd en dachten zij aan praktijkvormen en settings die toen gangbaar waren (kloosterleven, begijnenbeweging, ascetische en gebedspraktijken binnen de huwelijkse staat). Niet alleen hun teksten zijn voor ons vandaag moeilijk te lezen, ook de toenmalige praktijkvormen en de settings zijn verdwenen. Er dient dus een vertaling te gebeuren. Het westerse boeddhisme toont aan dat dit kan. Het klassieke boeddhisme was thuis in Azië en was nog meer dan de katholieke mystiek gericht op monniken. En toch is dit vertaald naar hedendaagse Westerse vormen, zowel in meer veeleisende vormen van zenmeditatie als in het meer populariserende 'mindfulness'.¹⁷ Aan katholieke vertalingen wordt zeker ook gewerkt, getuige o.a. de vele lezingen door katholieke geestelijke leiders, de actualisering van de franciscaanse en de ignatiaanse spiritualiteit, het werk van het Titus Brandsma-instituut in Nijmegen. Maar het blijft tot nu toch vooral een toevallige, een elitaire

en een intellectuele zaak. Men zou systematisch een breed palet van gebeds- en meditatievormen dienen te ontwikkelen, vernieuwde zowel als nieuwe vormen voor sporadisch en voor methodisch gebruik, voor individueel en voor collectief gebruik, voor vurigen en voor lauwen. Haar beoefening is nu voorbehouden aan een kleine schare van zwaar geïnteresseerden die zelf op zoek gaan naar spirituele verdieping en is te weinig doorgedrongen tot in het gewone aanbod van de Kerk en tot in het dagelijks leven van de doorsnee gelovige. De intellectuele component overweegt vaak, alsof meditatie vooral een kwestie van lezen van e lezingen over auteurs en/of Bijbel is.

Ten tweede moeten die nieuwe en vernieuwde katholieke vormen ook meer systematisch worden verspreid. Dat kan evenmin enkel aan het toeval worden overgelaten. Waarom geen nationaal centrum voor gebed, meditatie en mystiek met dat doel opgericht? Er gebeurt immers al heel wat. De activiteiten die nu al georganiseerd worden — van nationaal tot lokaal — kunnen dan ruimer bekendgemaakt worden, bijv. via een daartoe speciaal ingerichte website en via reclame voor geselecteerde initiatieven. Vervolgens dient het aanbod ook te worden ondersteund: organisatorisch en zo mogelijk ook financieel. Vele van die initiatieven, in het bijzonder de spirituele centra, houden zich met moeite overeind en hebben een onzekere toekomst. Wederzijdse informatie en aanmoediging tussen de vele centra en initiatieven zou de bloei van allen kunnen bevorderen.

Ten derde vraagt dit alles ook een mentaliteitswijziging van de katholieke Kerk als dusdanig. De leiding moet er werk van maken, moet de bevordering van spiritualiteit en mystiek hoger op zijn agenda plaatsen. Maar dat is niet genoeg. Een geharnaste Kerk die volledige overgave aan het instituut wil, zal de 'geïndividualiseerde individuen' van vandaag, uitzonderingen daargelaten, niet kunnen verleiden, met welk aanbod ook. Het wantrouwen van de mensen ten opzichte van grote instituties is groot. Bovendien kan wie verlangt naar spiritualiteit en mystiek ook elders terecht. In plaats van de gebalde vuist of het opgestoken vingertje vraagt onze tijd aan de katholieke Kerk een mooi aanbod in combinatie met een uitnodigend gebaar.

¹⁶ S. Hellemans, J. Wissink (eds), *Towards a New Catholic Church in Advanced Modernity. Transformations, Visions, Tensions*, LIT-Verlag, Münster, 2012 (in druk).

¹⁷ C. Anbeek, *Zin in zen. De aantrekkingskracht van zen in Nederland en België*, Asoka, Rotterdam 2003; E. Maex, *Mindfulness. In de maalstroom van je leven*, Lannoo, Tielt 2006. Voor een christelijke vergelijking van 'mindfulness' met christelijke spiritualiteit, zie H. Blommestein, F. Maas, *Aandacht voor God — Geestelijke gezondheid als neveneffect*, in: J.H.N. Kerssemakers (red.), *Mindfulness. Spirituele traditie of therapeutische techniek?*, ksvG (Geestelijke Volksgezondheid), 2009, p. 97-123.